

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان

بررسی اشعار قیصر امین‌پور بر اساس نقد تاریخی جدید

استاد راهنما

دکتر مهیود فاضلی

استاد مشاور

دکتر نعمت‌الله فاضلی

دانشجو

خدیجه شهروئی

بهمن 1391

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به

دانشگاه الزهراء (س) است.

تقدیم به:

پدر بزرگوارم و مادر مهربانم؛

آنان که از خواسته‌های خویش گذشتند؛

سختی‌ها را به جان خریدند؛

و خود را سپر بلای مشکلات و ناملایمات کردند

تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده‌ام برسم .

قدردانی و سپاسگزاری

از راهنمایی‌های بی‌دریغ سرکار خانم دکتر مه‌بود فاضلی، استاد راهنمای گرانقدر کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از جناب آقای دکتر نعمت‌الله فاضلی، استاد مشاور گرامی که در این راه دشوار یاری‌ام نمودند، بسیار سپاسگزارم.

به ثمر رسیدن این پژوهش، حاصل همراهی‌های این دو بزرگوار بوده است.

چکیده

تاریخ‌گرایی نوین یکی از رویکردهای جدید نقد ادبی است که در دهه‌ی 1970 و 1980م. شکل گرفت. این رویکرد نظریات مختلف و گوناگونی را در برمی‌گیرد و برای تفسیر متن از روش‌های متنوعی بهره می‌جوید. در این شیوه با برداشتن مرز بین تاریخ و ادبیات، ملاک و معیاری برای نقد ارائه می‌شود که بر مبنای آن بتوان به انعکاس ارتباط میان متن و زمینه‌ی تاریخی آن پرداخت. تاریخ‌گرایان نوین عقیده دارند که متن در نظام فرهنگی متشکل از گفتمان‌های درهم تنیده‌ی نویسندگان، متن و خواننده مستقر است و برای تحلیل یک متن لازم است سه زمینه‌ی زندگی نویسندگان، قوانین و دستورهای اجتماعی موجود در متن و شواهدی که در شکل‌گیری یک متن به کار گرفته شده‌اند و بیانگر موقعیت تاریخی آن متن هستند، بررسی شود. تاریخ‌گرایان نوین برای آشکارسازی ابعاد متون، متن‌ها را در ارتباط با متون غیر ادبی و با ارجاع به گفتمان غالب یک دوره‌ی خاص قرائت می‌کنند.

پژوهش حاضر درصدد است مجموعه اشعار قیصر امین‌پور، شاعر معاصر را بر اساس نقد تاریخ‌گرایی نوین بررسی کند. به این منظور ابتدا زندگی شاعر و گرایش‌های مختلف، فعالیت‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی او، سپس بازتاب وضعیت تاریخی و سیاسی و فرهنگی زمان شاعر در دوره‌های مختلف زندگی شعری او آنگونه که در متن مشهود است، بررسی شده و مجموعه اشعار او با ارجاع به گفتمان غالب هر دوره تحلیل گردیده است. بر اساس نتایج به دست آمده امین پور همپای تحولات جامعه ایران در سه دهه حیات شعری خود، مؤلفه‌هایی از گفتمان‌های سنت‌گرای و آرمان‌گرایی انقلابی و جنگ؛ مدرنیسم و رمانتیک سرایی؛ تفکر فلسفی و بینش هستی‌شناسانه را در اشعار خود گنجانده است. همچنین نشانه‌هایی از تأثیرپذیری او از گفتمان پسامدرن مانند نسبی‌گرایی و چندگانگی باوری در آخرین دفتر شعری او دیده می‌شود.

واژگان کلیدی: شعر معاصر، قیصر امین‌پور، نقد تاریخ‌گرایی نوین، گفتمان غالب.

صفحه	فهرست مطالب
ر	مقدمه
1	فصل اول : چارچوب پژوهش
2	1-1.مسأله پژوهش
4	2-1.پرسش های پژوهش
5	3-1. فرضیات پژوهش
5	4-1.اهداف پژوهش و ضرورت آن
6	5-1. پیشینه ی پژوهش
13	6-1. روش پژوهش
14	فصل دوم : مفاهیم و کلیات
15	1-2.تاریخ گرایي نوین
19	1-1-2. تاریخچه تاریخ گرایي نوین
21	2-1-2.تفاوتهای تاریخ گرایي نوین و تاریخ گرایي سنتی
25	3-1-2.کارکرد تاریخ گرایي نوین
31	4-1-2. تاریخ گرایي نوین و تحلیل گفتمان
32	5-1-2. تاریخ گرایي نوین و میشل فوکو
32	6-1-2. معنا و مفهوم لغوی و اصطلاحی گفتمان
34	7-1-2. گفتمان و تحلیل گفتمان در نگاه میشل فوکو
42	2-2. زندگینامه قیصر امین پور
45	فصل سوم :
59	1-3.دوره ی اول:(1357-1367)
62	1-1-3. محتوای اشعار دوره ی اول
63	2-1-3. قالب اشعار دوره ی اول

64	3-1-3. گفتمان های غالب دوره ی اول و مؤلفه های آن
67	1-3-1-3. گفتمان انقلاب اسلامی و مفاهیم مرتبط با آن
69	ستایش انقلاب و مبارزه و مبارزه جویان
70	تقدیس امام خمینی (ره)
72	توصیف جهاد و ستایش شهدا، شهادت و ایثار
74	وصف شخصیت های برجسته ی انقلاب
78	2-3-1-3. گفتمان جنگ
86	2-3. دوره ی دوم: (1376-1367)
92	1-2-3. محتوای اشعار دوره ی دوم
93	2-2-3. قالب اشعار دوره ی دوم
94	3-2-3. گفتمان غالب و مؤلفه های آن در اشعار دوره ی دوم
97	1-3-2-3. مؤلفه های رمانتیسم در اشعار دوره دوم
98	فردگرایی
100	آکنده بودن اشعار از درد و دروغ و غم و آه
103	یادکرد مرگ
104	نوستالژی و حسرت بر ایام گذشته
105	ناامیدی و سرخوردگی و عدم پذیرش شرایط جامعه و گریز از آن
106	ستایش عشق
107	احساس شک و تردید
108	تخیل
109	3-3. دوره ی سوم: (1386-1376)
111	1-3-3. محتوای اشعار دوره ی سوم
115	2-3-3. قالب اشعار دوره ی سوم
115	3-3-3. گفتمان غالب و مؤلفه های آن در اشعار دوره ی سوم
116	1-3-3-3. حقیقت هستی و جهان پس از مرگ

121	2-3-3-3. حقیقت عشق
125	3-3-3-3. تقدیرگرایی
126	4-3-3-3. آرمان شهر
128	5-3-3-3. پلورالیسم
131	فصل چهارم : نتیجه گیری
135	فهرست منابع

مقدمه

تحولات شعر به مثابه زیر مجموعه‌ای از ادبیات، نمی‌تواند جدای از تغییرات و دگرذیسی‌های عناصر تشکیل دهنده جامعه تحلیل شود. تحول در اندیشه و اصول فکری یک جامعه، ظهور نهادهای جدید و پسرفت نهادهای سنتی، تغییر در جریان‌ات بنیادهای ایدئولوژیک، قدرت‌یابی و متقابلاً شکست حرکت‌های سیاسی و... هر یک می‌تواند در فرم و پیام شعر تأثیر بگذارد و آن را دچار تحول کند.

نقد تاریخ‌گرایی جدید که در دهه‌ی 1970 و 1980م. شکل گرفت، نظریات مختلف و گوناگونی را در برمی‌گیرد و برای تفسیر متن از روش‌های متنوعی بهره می‌جوید. این رویکرد می‌تواند با برداشتن مرز بین تاریخ و ادبیات، ملاک و معیاری برای نقد ارائه دهد که بر مبنای آن بتوان به انعکاس ارتباط میان متن و زمینه‌ی تاریخی آن پرداخت. تاریخ‌گرایان نوین عقیده دارند که متن در نظام فرهنگی متشکل از گفتمان‌های درهم تنیده‌ی نویسنده، متن و خواننده مستقر است و برای تحلیل یک متن لازم است سه زمینه‌ی زندگی نویسنده، قوانین و دستورهای اجتماعی موجود در متن و شواهدی که در شکل‌گیری یک متن به کار گرفته شده‌اند و بیانگر موقعیت تاریخی آن متن هستند، بررسی شود.

قیصر امین‌پور شاعر معاصر (متوفی 1386) از جمله شاعرانی است که در زمان حیات خود دوره‌های خاصی از تاریخ کشور را تجربه کرده است و بازتاب مسائل مربوط به این دوران را می‌توان در شعر او بررسی نمود. پژوهش حاضر درصدد است مجموعه اشعار قیصر امین‌پور را بر اساس نقد تاریخ‌گرایی نوین ارزیابی کند. به منظور بررسی اشعار امین‌پور بر مبنای نقد تاریخی جدید، تاریخ محور تحلیل ادبی اشعار او قرار می‌گیرد. بر اساس روش شناسی تاریخ‌گرایی نوین از آنجا که متن ادبی یک محصول اجتماعی است، ابتدا زندگی شاعر و گرایش‌های مختلف، فعالیت‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی او بررسی می‌شود؛ سپس بازتاب وضعیت تاریخی و سیاسی و فرهنگی زمان شاعر در دوره‌های مختلف زندگی شعری او آنگونه که در متن مشهود است، بررسی و تحلیل می‌شود. ویژگی‌های محتوایی شعر امین‌پور حوزه‌ی دیگری است که در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود. در ادامه، ارتباط و تعامل مؤلفه‌های شعر او با گفتمان‌ها و جریان‌های مختلف فکری، فرهنگی و اجتماعی معاصر تبیین می‌شود.

این پایان نامه دربردارنده‌ی چهار فصل است:

فصل نخست این پژوهش، چارچوب اصلی کار را مشخص می‌کند. ابتدا مسأله پژوهش مطرح

می‌شود؛ سپس پرسش‌های پژوهش، فرضیات، اهداف، پیشینه و روش پژوهش بیان می‌گردد.

فصل دوم شامل مفاهیم و کلیات است که به دو بخش تقسیم می‌شود: تاریخ‌گرایی نوین و معرفی شاعر. بخش نخست به مبانی نظری نقد تاریخ‌گرایی نوین اختصاص دارد و در بخش دوم زندگینامه‌ی قیصر امین‌پور به اختصار بیان شده است.

فصل سوم، به تحلیل اشعار امین‌پور اختصاص دارد. در آغاز این فصل به طور مختصر ادوار شعر فارسی معاصر ذکر شده تا تصویری کلی از جریان‌های شعری که در شکل‌گیری اندیشه‌ی شاعرانه امین‌پور دخیل بوده‌اند، نشان داده شود. سپس حیات شعری امین‌پور در سه دوره بر اساس نقد تاریخ‌گرایی جدید بررسی و گفتمان‌های غالب در شعر او نشان داده شده است.

فصل چهارم به نتیجه‌گیری اختصاص داده شده است.

فصل اول

چارچوب پژوهش

1-1. مسأله پژوهش

نقد تاریخی نوین، جدیدترین شیوه تحلیل متن است که در اواخر دهه‌ی 1970 و اوایل دهه‌ی 1980 میلادی به رهبری پژوهشگرانی چون استیون گرینبلت، جان اتان گلدبرگ و لویس مانتروز پا به عرصه مطالعات نقادانه‌ی ادبی گذاشته است. در این نظریه درستی این عقیده دیرینه مورد تردید قرار می‌گیرد که هر متن، اثری قائم به ذات است و همه عناصر لازم برای دستیابی به تفسیری ظاهراً درست را در خود دارد. تاریخ‌گرایان جدید، تعریفی نو از متن و تاریخ به دست می‌دهند و به باز تعریف رابطه متن با تاریخ می‌پردازند. آنها به وجود ارتباطی ظریف و پیچیده بین متن و جامعه قائلند و این تصویر را که متن جدا از زمینه‌های فرهنگی آن مورد ارزیابی قرار گیرد، رد می‌کنند. به عقیده آنان برای اینکه بتوانیم تفسیری معتبر از یک متن ادبی ارائه کنیم، باید نخست از دل مشغولی‌های نویسندگان، دوران تاریخی ارائه شده در اثر و سایر عناصر فرهنگی مشهود در متن ادبی آگاهی یابیم.

شالوده‌ی موضوعات اصلی و مجموعه‌ای منسجم از مفروضات تاریخ‌گرایی جدید را تألیفات میشل فوکو (تاریخ پژوه و فیلسوف قرن بیستم) شکل می‌دهد. از نظر فوکو تاریخ روابط متقابل و پیچیده میان گفتمان‌های گوناگون است. گفتمان در نظر او شیوه‌های گوناگونی از جمله شیوه‌های هنری، اجتماعی، سیاسی و غیره است که افراد درباره‌ی دنیایشان می‌اندیشند یا سخن می‌گویند.

فوکو همچنین تأکید می‌کند که سخن‌ها همواره ریشه در نهادهای اجتماعی دارند و قدرت اجتماعی و سیاسی از طریق سخن عمل می‌کند.

تاریخ‌گرایی جدید همانند سایر رهیافت‌های نقد ادبی در کاوش تفسیری خود از متن، مجموعه‌ای از شگردها و راهبردها را گنجانده است و هیچ روش واحدی را یگانه شکل صحیح بررسی متن نمی‌داند. با وجود این، تاریخ‌گرایان نو نقدشان را با این پیش فرض آغاز می‌کنند که زبان، فرهنگ به کار گیرنده خود را شکل می‌دهد و از آن شکل می‌گیرد. منظور آنها از زبان شامل گفتمان، نگارش، ادبیات، کنش‌های اجتماعی و هر گونه رابطه اجتماعی است که به موجب آن، شخص یا گروهی نظرها یا اعمال خود را به شخص یا گروه دیگر تحمیل کنند. از این نظرگاه تاریخ و ادبیات تقریباً مترادف یکدیگرند؛ هر دو گفتمان‌های روایی هستند که با وضعیت تاریخی و مؤلفان و خوانندگان و فرهنگ زمانه در تعامل قرار دارند. تاریخ‌گرایان نوین با مخدوش کردن مرز بین رشته‌هایی همچون ادبیات، تاریخ، نقد ادبی، مردم‌شناسی، هنر، علوم و ... به بررسی گفتمان‌های تأثیرگذار در هر محصول اجتماعی می‌پردازند؛ چون معتقدند که معنا حاصل تعامل گفتمان‌های اجتماعی است که به صورت‌های مختلف در هم تنیده اند.

در این پژوهش اشعار قیصر امین‌پور بر اساس نقد تاریخی جدید یا تاریخ‌گرایی نوین بررسی می‌شود. قیصر امین‌پور، شاعر معاصر فارسی حیات شعری خود را از سال 1363 شمسی با انتشار دو دفتر «تنفس صبح» و «در کوچه آفتاب» آغاز کرد. در سال 1386 آخرین دفتر شعری او با نام دستور

زبان عشق منتشر شد. از این رو شعر او تاریخچه تحولات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی سه دهه‌ی اخیر ایران است و بازتاب روح زمان را می‌توان در شعر او به روشنی دید. به منظور بررسی اشعار امین‌پور بر مبنای نقد تاریخی جدید، تاریخ محور تحلیل ادبی اشعار او قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر شعر او در بستر زمانی‌ای به معنای تاریخ تحلیل می‌شود. بر اساس روش‌شناسی تاریخ‌گرایی نوین از آنجاکه متن ادبی یک محصول اجتماعی است، ابتدا زندگی شاعر و گرایش‌های مختلف، فعالیت‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی او مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ زیرا اعمال و عقاید شاعر بازتابی از علایق فردی او و هم‌علایق جامعه است و از عناصر ضروری شعر او محسوب می‌شود. سپس بازتاب وضعیت تاریخی و سیاسی و فرهنگی زمان شاعر در دوره‌های مختلف زندگی شعری او آنگونه که در متن مشهود است، بررسی و تحلیل می‌شود. ویژگی‌های محتوایی شعر امین‌پور حوزه‌ی دیگری است که در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود. استخراج این ویژگی‌ها به منظور نشان دادن سیر تحول شعر امین‌پور با توجه به رویدادهای تاریخی حیات او و تأثیر و تأثر او از این رویدادهاست. در این مسیر ارتباط و تعامل مؤلفه‌های شعر او با گفتمان‌ها و جریان‌های مختلف فکری، فرهنگی و اجتماعی معاصر تبیین می‌شود.

2-1. پرسش‌های پژوهش

1. مهمترین گفتمان‌هایی که در شعر امین‌پور نمود دارند کدامند؟

2. ویژگی‌های شعر امین پور به لحاظ سبکی (در حوزه فرم و محتوا) کدام است و با جریان‌های ادبی

فکری معاصر چه ارتباطی دارد؟

3. شعر امین پور به عنوان یک محصول وگفتمان روایی و اجتماعی با سایر گفتمان‌های رایج و

فرهنگ زمانه خود چه تعاملی دارد؟

3-1. فرضیات پژوهش

1. گفتمان‌های سنت‌گرایی، تعارض با سنت، مدرنیسم و پست مدرن از جمله گفتمان‌های رایج در

ایران هستند که در شعر امین پور نمود یافته اند.

2. شعر امین پور در سطح واژگان، شکل و نیز مضامین و محتوا کاملاً تحت تأثیر جریان‌های فکری،

ادبی و اجتماعی معاصر تغییر و تحول یافته است. درجایی سنت‌گرا و جای دیگر نوگراست.

3. به نظر می‌رسد امین پور در مواجهه با جامعه و جهان، شاعر صادقی است و روح زمان و فرهنگ

زمانه را به روشنی در شعرش نشان داده است.

4-1. اهداف پژوهش و ضرورت آن

هدف تحقیق حاضر، بررسی مجموعه اشعار قیصر امین پور بر اساس نقد تاریخ‌گرایی جدید است. این

پژوهش سعی دارد با استفاده از این رویکرد، تحلیلی روشن از اشعار قیصر امین پور ارائه دهد. چنین

رویکردی ما را در درک بهتر اشعار امین پور و همچنین آشنایی با اندیشه و سیر تحول اندیشه‌ی

امین پور یاری می‌دهد.

5-1. پیشینه‌ی پژوهش

بی‌تردید قیصر امین‌پور در میان شاعران بعد از انقلاب اسلامی از برجستگی خاصی برخوردار است. تا کنون مقالات و پایان‌نامه‌های زیادی درباره‌ی ویژگی‌های شعر او نوشته شده است. اما در مورد تاریخ‌گرایی نوین جز موارد انگشت‌شماری پژوهشی صورت نگرفته است. آنچه در ادامه خواهد آمد اشاره‌ای گذرا به کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات نوشته شده در این زمینه است.

الف- پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه‌ی اشعار قیصر امین‌پور: اشعار قیصر امین‌پور بسیار مورد توجه پژوهشگران بوده و از دیدگاه‌های مختلف تحلیل و بررسی شده است. در ذیل به برخی از مهمترین پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه اشاره می‌شود:

کتاب‌ها

1. بهداروند، ارمغان (1388)، این روزها که می‌گذرد، انتشارات نقش جهان. در این کتاب به بررسی زیبا شناختی و سیر تحول اشعار قیصر امین‌پور پرداخته شده است.

2. محقق، جواد (1388)، شکفتن درآتش، انتشارات هنر و رسانه اردیبهشت. این کتاب مجموعه‌ای از نقدها و نظرهای شخصیت‌های علمی و ادبی کشور درباره شعر و شخصیت قیصر امین‌پور با محوریت ادبیات دفاع مقدس است.

پایان نامه‌ها

1. بهبودی، آسیه (1387)، *سیمای امام علی (ع) در شعر ده شاعر انقلاب اسلامی*، دانشگاه الزهراء، (پایان نامه کارشناسی ارشد). در این پژوهش به بررسی شعرهای علوی ده شاعر انقلاب اسلامی از جمله قیصر امین پور، از جنبه‌های زبانی، موسیقایی، بلاغی و محتوایی پرداخته شده است.
2. میری، افسانه (1387)، *نقد و تحلیل ساختاری اشعار قیصر امین پور*، دانشگاه پیام نور تهران مرکز، (پایان نامه کارشناسی ارشد). این کارپژوهشی در پنج فصل با بحث کوتاهی در مورد شعر و فرهنگ-های شعری، عوامل برجسته‌سازی یک متن ادبی را نشان داده، نظریات ساختارگرایی را درباره این عوامل بیان کرده است.

مقاله ها

1. آقا حسینی، حسین و مجاهد غلامی (1389)، *جلوه‌های جمال شناختی سبک هندی در شعر پایداری قیصر امین پور*، نشریه‌ی ادبیات پایداری، سال اول، شماره‌ی دوم. این پژوهش نشان می‌دهد که قیصر امین پور با همه‌ی وابستگی‌ها و دلبستگی‌ها به سنت ادبی و رسم و راه‌های شعر نیمایی، از تأثیرپذیری از شگردهای شاعرانه‌ی سبک هندی برکنار نمانده و شعر خویش را از نظر برخی جلوه‌های جمال شناختی به سبک هندی همانند کرده است.
2. راکعی، فاطمه (1388)، *نگاهی نو به استعاره (تحلیل استعاره در شعر قیصر امین پور)*، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، سال هفتم، شماره 26. در این پژوهش پس از بیان دیدگاه‌های نوین درباره‌ی استعاره، بر اساس نظریه زبان‌شناختی جرج لیکاف به شناسایی و معرفی

استعاره در شعرهای قیصر امین‌پور در «دستور زبان عشق» آخرین دفتر شعری او پرداخته شده است.

3. شریفیان، مهدی و سهیلا صادقی (1388)، *عشق به انسان، وطن و مقاومت در شعر قیصر*

امین‌پور، پژوهشنامه‌ی ادب غنایی، سال هفتم، شماره سیزدهم. هدف از این پژوهش

شناسایی و نمایاندن برجستگی‌های ذهنی و فکری امین‌پور بر پایه‌ی اخلاق و عرفان با

زیربنای حماسی است. در این مقاله به معرفی ذهن خلاق و تخیل قوی این شاعر، عرفان،

اخلاق و حماسه در شعر او پرداخته شده است.

4. صلاحی مقدم، سهیلا (1389)، *نوآوری در شعر قیصر/امین‌پور، پژوهشنامه زبان و ادبیات*

فارسی، سال دوم، شماره ششم. در این مقاله به این پرسش پاسخ داده شده است که آیا

اصول نوگرایی و ویژگی‌های نوآوری در شعر قیصر امین‌پور دیده می‌شود یا خیر؟ در این

مقاله مجموعه‌ی تنفس صبح بررسی شده است.

5. فتوحی، محمود (1387)، *سه صدا، سه رنگ، سه سبک در شعر قیصر/امین‌پور، مجله ادب*

پژوهی، شماره پنجم. در این مقاله حیات شعری قیصر امین‌پور، در سه دوره با عنوان سه

سبک فعال، منفعل و انعکاسی از هم متمایز شده است. این تقسیم بندی بر اساس

تمایزهای زبانی (در قلمرو واژگان و نحو)، بلاغی (در تصویرها و صناعات) و اندیشه شکل

گرفته است.